

ГОЛОВЧАК Р. Ю.,

аспірант кафедри загально-правових
дисциплін

(Навчально-науковий інститут права
та правоохоронної діяльності

Львівського державного університету
внутрішніх справ)

УДК 34(4)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.64>

РЕГУЛЯТИВНИЙ ЗМІСТ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ (ЗАСАДИ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА)

У статті на основі проведеного дослідження констатовано, що в сучасному українському суспільстві регулятивний зміст правомірної поведінки особи є важливим чинником забезпечення безпеки та цілісності держави, що розкривається на основі дотримання принципу верховенства права як фундаменту розбудови правової держави. Після початку повномасштабного вторгнення і введення правового режиму воєнного стану дотримання закону і правових норм своєрідним маркером стабільності суспільства і правопорядку, гарантією національної безпеки, зміцнення економіки та сприяння майбутній відбудові країни. З'ясовано, що принцип верховенства права передбачає, що всі громадяни, органи влади та посадові особи повинні діяти у межах закону, забезпечуючи тим самим захист прав та свобод людини. Цей принцип вимагає ясності інформації та її загальної доступності для громадян з тим, щоби кожен з них зрозумів свої права та обов'язки, а також наслідки недотримання законності та правопорядку. Повага до закону і дотримання правових норм сприяє функціонуванню більш стабільного та правового суспільства, де кожен громадянин має можливість реалізувати свої права та свободи лише у межах закону. Обґрунтовано, що в умовах третього року війни, розпочатої державою-агресором проти України, регулятивний зміст правомірної поведінки на основі принципу верховенства права став впливовим фактором зміцнення правової дисципліни в суспільстві, а також – безпековою умовою державної стабільності. Головною передумовою забезпечення цілісності держави є пріоритетне збереження територіальних кордонів, політична єдність та стабільність соціально-економічної системи, державних інституцій, ефективне функціонування економічної системи та згуртованість суспільства. Відтак підсумовано, що безпека і цілісність держави вимагають системного підходу для їх забезпечення. Йдеться про збереження ознак стійкої політичної системи, гарантій та забезпечення реалізації прав людини, дотримання справедливості та рівності перед законом. Водночас потрібно, щоби держава мала сильні інституції та механізми, які захищають суспільство від порушення прав і свобод громадян, для чого необхідно вчасно запобігати виникненню конфліктів і зберігати єдність держави, забезпечувати захист кордонів, гарантуючи її внутрішню і зовнішню безпеку.

Ключові слова: *людина, правомірна поведінка, громадянин, верховенство права, громадянське суспільство, безпека, правова держава.*

Golovchak R. Yu. Regulatory content of lawful conduct (principles of the rule of law)

The article, based on the conducted research, states that in modern Ukrainian society, the regulatory content of a person's lawful behavior is an important factor in ensuring the security and integrity of the state, which is revealed on the basis of compliance with the principle of the rule of law as the foundation for building a legal state. After the start of a full-scale invasion and the introduction of the legal regime of martial law, compliance with the law and legal norms is a kind of marker of the stability of society and law and order, a guarantee of national security, strengthening the economy and promoting the future reconstruction of the country. It is found that the principle of the rule of law provides that all citizens, authorities and officials must act within the law, thereby ensuring the protection of human rights and freedoms. This principle requires clarity of information and its general accessibility for citizens so that each of them understands their rights and obligations, as well as the consequences of non-compliance with law and order. Respect for the law and compliance with legal norms contributes to the functioning of a more stable and legal society, where each citizen has the opportunity to exercise their rights and freedoms only within the law. It is substantiated that in the conditions of the third year of the war launched by the aggressor state against Ukraine, the regulatory content of lawful behavior based on the principle of the rule of law has become an influential factor in strengthening legal discipline in society, as well as a security condition for state stability. The main prerequisite for ensuring the integrity of the state is the priority preservation of territorial borders, political unity and stability of the socio-economic system, state institutions, effective functioning of the economic system and cohesion of society. Therefore, it is concluded that the security and integrity of the state require a systemic approach to ensure them. This is about preserving the features of a stable political system, guarantees and ensuring the implementation of human rights, observing justice and equality before the law. At the same time, the state needs to have strong institutions and mechanisms that protect society from violations of the rights and freedoms of citizens, for which it is necessary to prevent conflicts in a timely manner and preserve the unity of the state, ensure the protection of borders, guaranteeing its internal and external security.

Key words: *person, lawful behavior, citizen, rule of law, civil society, security, legal state.*

Регулятивний зміст правомірної поведінки особи як гарантії безпеки та цілісності держави підкреслює їх взаємозв'язок і значення як підґрунтя стабільного розвитку і процвітання суспільства, що вимагає ефективних заходів та співпраці держави і суспільства на різних рівнях – національному, регіональному та міжнародному на засадах верховенства права.

На думку авторитетних науковців, існує певна проблематичність у дефініюванні феномену верховенства права внаслідок пануючого як в Україні, так і Європейському Союзі типу праворозуміння (його називають *інтегральним -авт.*), яке спирається на природно-правові, і, водночас, на позитивістсько-правові підходи. Тому, Європейський суд з прав людини, надаючи перевагу забезпеченню загальних прав людини, у той же час ситуативно інтерпретує зміст поняття права і не дає його однозначного визначення, «яке можна було б поширити на всі без винятку конкретно-історичні й конкретно-суб'єктивні життєві випадки» [1, с. 22].

Зазначене сповна відноситься до тлумачення «верховенства права», змістовні дефініції якого дані Конституційним Судом України та Європейським судом з прав людини, але, на думку П. Рабіновича, вони є занадто широкими, розпливчатиими. Так, наприклад, в абзаці другому і третьому підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного

Суду України від 2 листопада 2004 року N 15-рп/2004 зазначено лише, що «верховенство права - це панування права в суспільстві».

Дослідник В. Гапотій, навпаки вважає, що при різному значенні, яке може мати верховенство права з огляду на багатоаспектність (такі як ідея, доктрина, концепція чи принцип у правовій сфері), його особливістю є відмінність від верховенства закону. Якщо верховенство права пов'язане з принципами природного права, то верховенство закону стосується характеристик позитивного права, тобто законів, що діють у суспільстві [2, с. 43]

Погодьмося, що концептуально верховенство права призначене для того, щоби обмежити «свавілля публічної влади щодо суспільства і щодо окремої особи» [3, с. 258]. Очевидно, що, будучи принципом правової держави, верховенство права водночас є принципом створення стабільної та прозорої політико-правової системи метою якої є забезпечення рівності, справедливості для кожного, дотримання прав людини, розбудови гармонійних відносин у суспільстві, адже саме так (через взаємодію держави і суспільства- авт.) можна зменшити ризик непередбачуваності та свавілля в діях уряду та інших владних інституцій [4, с. 16].

Верховенство права, безпека і цілісність держави значною мірою залежать від правомірної поведінки громадян. Верховенство права та правомірна поведінка тісно пов'язані між собою, оскільки верховенство права є фундаментальним принципом, що гарантує функціонування справедливого та ефективного правового порядку в суспільстві. Принцип верховенства права передбачає, що всі дії державних органів, приватних осіб та організацій повинні відповідати законам, які є загальновідомими, однаковими для всіх і виконуються без винятків. З іншого боку, правомірна поведінка означає дотримання законів і норм, встановлених у суспільстві. Вона базується на повазі до законодавства та усвідомленні прав і обов'язків кожного громадянина. В умовах верховенства права правомірна поведінка стає можливою та очікуваною, адже законодавча система створює чіткі рамки, в яких громадяни можуть діяти, не побоюючись несправедливих чи незаконних санкцій щодо себе. Отже, верховенство права забезпечує необхідні умови для формування правомірної поведінки, сприяючи встановленню порядку та справедливості в суспільстві. Водночас, правомірна поведінка громадян виступає запорукою підтримання та розвитку верховенства права, оскільки саме через дотримання законів і правил громадяни роблять свій внесок у стабільність та ефективність правової системи.

У формуванні правомірної поведінки особи важливу роль відіграють соціально-психологічні фактори, які визначають і детермінують мотивацію, вибір типу поведінки і ставлення до закону, узагальнити які варто з метою з'ясування їх впливу на види правомірної поведінки.

Розпочнемо з теорії соціального навчання, яка базується на психологічних механізмах, що можуть бути допоміжними при розробці програм та заходів, спрямованих на підвищення правомірної поведінки в суспільстві, серед яких - освітні програми, кампанії соціальної реклами та інші ініціативи. Вихідною ідеєю теорії А. Бандури є спостереження за поведінкою інших і наслідування, або ж копіювання позитивного і успішного досвіду авторитетних особистостей. Якщо людина бачить, що інші отримують винагороду за певні дії, вона має бажання повторити або ж наслідувати таку поведінку. Треба сказати, що йдеться не про механічне, а свідоме засвоєння позитивного досвіду, а тому віра у власні можливості додає шансів на успіх. У повній мірі це відноситься до правомірної поведінки, адже люди, які мають високу мотивацію є більш впевненими у своїх силах досягти позитивних результатів, особливо, якщо людина належить до соціальної групи, в якій правомірна поведінка є загальноприйнятою нормою [5].

Більш потужною концептуальною рамкою для розуміння і прогнозування правомірної поведінки можна вважати теорію планової поведінки сучасного американського соціального психолога І. Айзена (нар. 1942). Вона базується на виділенні трьох основних компонентів, які впливають на наміри людини вчинити ту чи іншу дію: установки, суб'єктивні норми і сприйнятий контроль поведінки. По-перше, основним фактором, який детермінує

поведінку, є установки людини щодо неї. Якщо людина вважає, що дотримання закону є правильним і вигідним для неї, позитивна установка на дотримання правомірної поведінки підвищує ймовірність того, що вона діятиме в правовому полі. Іншими словами, якщо особа впевнена, що правомірна поведінка сприятиме її добробуту і безпеці, вона буде більш схильною до дотримання законодавства. По-друге, якщо сімейні, групові або ж колективні традиції підтримують правомірну поведінку і схвалюють дотримання законів, то людина дотримуватиметься їх, щоб отримати соціальне схвалення і уникнути осуду. По-третє, в теорії І. Айзена йдеться про віру людини у власні сили і вміння контролювати свої дії, досягати результатів, яких вона бажає. У контексті аналізу готовності до правомірної поведінки, людина навіть за наявності спокусу буде більш мотивованою дотримуватися правопорядку. Схильність до правомірної поведінки також може посилюватися через відповідні освітні програми та тренінги, що підвищують правову грамотність і навички самоконтролю.

Загалом, теорія планової поведінки підкреслює важливість як внутрішніх (особисті установки та віра в свої сили), так і зовнішніх (соціальні норми та очікування) чинників у формуванні правомірної поведінки. Вона допомагає зрозуміти, що для ефективного стимулювання дотримання законів необхідно працювати на декількох рівнях: формувати позитивні установки до правомірної поведінки через просвітницькі кампанії, підсилувати позитивні суб'єктивні норми через рольові моделі та соціальні групи, а також підвищувати рівень сприйнятого контролю через навчання та підтримку [6, с. 179–189].

У теорії мотивації досягнення Д. МакКлелланда є глибоке розуміння того, як мотиваційні фактори впливають на поведінку людини, включно з правомірною поведінкою. Відповідно до цієї теорії, людина підкоряється рушійним силам, якими для неї є задоволення трьох основних потреб: потреби в досягненнях, потреби у владі та потреби у причетності. Кожна з цих потреб може відігравати важливу роль у формуванні правомірної поведінки.

Потреба у досягненні значущих цілей мотивує долати труднощі та постійно покращувати свої результати. Ця мотивація може сприяти правомірній поведінці, оскільки індивіди з високою потребою в досягненнях зазвичай прагнуть успіху за допомогою легальних і морально-етичних засобів. Вони сприймають дотримання законів як невід'ємну частину досягнення цілей, оскільки це працює на користь їх діловій репутації, стабільного соціального статусу та довготривалому успіху. Щодо потреби у владі, то вона може бути як з позитивною, так і з негативною мотивацією. У контексті правомірної поведінки це проявляється у прагненні дотримуватися законів і правил, щоб зберегти свою репутацію та вплив для підтримки правопорядку і встановлення справедливих норм у відносинах з іншими. Однак, якщо мотивацію виражено негативною потребою, наприклад, бажанням отримати владу і нехтувати моральними нормами, індивід може використовувати свою владу в обхід законів або з метою маніпулювання ними. Тому важливо, щоб потреба у владі супроводжувалася високими моральними стандартами та відповідальністю особи.

Особливістю поведінки людей з високою потребою у владі відрізняє бажання до встановлення міцних і стійких взаємин у групі, прагнення отримувати схвалення від інших. Такі індивіди цінують соціальну гармонію і намагаються уникати конфліктів з законом, які можуть призвести до соціального осуду або відчуження. Вони можуть активно підтримувати закони та норми своєї спільноти, щоб зберегти гармонійні відносини і мати підтримку та схвалення від оточуючих. Наприклад, член громади, який активно бере участь у громадських заходах і взаємодіє з іншими, ймовірніше буде дотримуватися законів, щоб підтримувати позитивний імідж і добрі взаємини у громаді.

Загалом, теорія мотивації досягнення Девіда Мак Келланда показує важливість внутрішніх потреб у формуванні поведінки людини. Її автор підкреслює, що для стимулювання правомірної поведінки важливо враховувати ці потреби та створювати середовище, яке б підтримувало досягнення цілей, надавало можливості для позитивного впливу та забезпечувало відчуття причетності та соціальної підтримки [7, с. 108].

Наступною теорією, до якої звернемося з метою пояснення вибору тою чи іншою особою виду правомірної поведінки, є теорія когнітивного дисонансу Л. Фестінгера. Її головна

ідея полягає у поясненні того, як люди прагнуть гармонізувати думки, переконання та поведінку. Когнітивний дисонанс виникає, коли у особи існує конфлікт між двома або більше когніціями (думками, переконаннями або знаннями), що створює для неї психологічний дискомфорт, який мотивує людину до його зменшення, що може вплинути на формування правомірної поведінки. Наприклад, якщо людина вірить, що бути законослухняним є важливим, але при цьому порушує його, вона може відчувати значний дискомфорт. Щоб зменшити цей дисонанс, індивід змінює свою поведінку, дотримуючись законів, що сприяє формуванню правомірної поведінки. Іншим способом зменшити дисонанс є зміна переконань або раціоналізація поведінки. Людина може змінити ставлення до закону, переконавши себе, що певні порушення не є такими глобальними, або, що обставини виправдовують її дії. Однак, якщо соціальний тиск та особисті цінності залишаються потужними, індивід швидше змінить поведінку, ніж переконання.

Соціальні норми і тиск з боку групи можуть посилювати когнітивний дисонанс у разі, якщо людина порушує ці норми. Наприклад, в групі або спільноті прийнято дотримуватися законів і етичних норм, отже порушення правил може викликати дисонанс і мотивацію до зміни поведінки, щоби в майбутньому відповідати очікуванням групи. Це відчутно стимулює правомірну поведінку, оскільки бажання бути прийнятим та схваленим групою діє як потужний мотиватор. Когнітивному дисонансу може також сприяти навчання через досвід. Коли людина стикається з негативними наслідками своєї неправомірної поведінки (наприклад, штрафами, соціальним осудом або внутрішнім почуттям провини), вона може змінити поведінку, щоби уникнути подальшого дисонансу.

Отже, емпіричним шляхом людина доходить до висновку про правильність правомірної поведінки в майбутньому. Загалом, теорія когнітивного дисонансу показує, як важливо підтримувати відповідність між особистими переконаннями і поведінкою для досягнення згоди з собою. Застосування цієї теорії до формування правомірної поведінки містить значний потенціал, адже включає вивчення умов, за яких люди відчувають дисонанс при порушенні законів та етичних норм, і мають мотивацію до змін для відновлення гармонії у цих сферах [8, с. 207–209].

Врешті решт, у правовій державі людиноцентризм вимагає, щоби правові норми та правозастосовча практика були спрямовані на захист інтересів людини, а не на репресивне забезпечення державного порядку. Це вимога означає, що правомірна поведінка повинна оцінюватися не лише з точки зору формального дотримання норм, але й з точки зору того, наскільки ця поведінка сприяє реалізації прав і свобод людини. Наприклад, у кримінальному праві принцип людиноцентризму може проявлятися як вимога врахування індивідуальних обставин при призначенні покарання, що дозволяє забезпечити справедливий баланс між суспільними інтересами та правами особи. У цивільному праві це може бути виражено у захисті прав споживачів, права на приватність, недоторканність житла тощо. Людиноцентризм впливає не лише на зміст правових норм, але й на процес їх застосування. Правоохоронні органи, суди та інші правозастосовчі інституції зобов'язані враховувати інтереси і права людини у своїй діяльності. Це означає, що будь-які дії, які порушують ці права, повинні бути визнані незаконними, навіть якщо вони формально відповідають закону.

Важливим аспектом людиноцентризму є його етичний вимір, оскільки він вимагає поваги до гідності людини, її свободи та рівності. Етичний аспект людиноцентризму передбачає відповідальність за власну поведінку, що виражається у готовності поважати права інших, дотримуватися законів та активно брати участь у суспільному житті, спрямованому на захист і реалізацію прав людини.

Список використаних джерел:

1. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія; Рабінович П. М., Луців О. М., Добрянський С. П., Панкевич О. З., Рабінович С. П. та ін. Львів: Сполом, 2016. 200 с.

2. Гапотій В. Д. Верховенство права: сучасні наукові концепції: монографія. Мелітополь: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. 194 с.
3. Копча В. В. Основні принципи верховенства права України. *Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 3-4 травня 2019 р.). 2019. С. 256–262.
4. Братасюк М., Росоляк О. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). 2018. С. 11–17.
5. Bandura A. Social cognitive theory of mass communication. URL: https://www.researchgate.net/publication/344269232_Social_Learning_TheoryAlbert_Bandura
6. Ajzen I. The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 1991. Vol. 50. Iss. 2. P. 179–211.
7. McClelland D. C., Burnham D. H. Power is the great motivator. *Harvard Business Review*. 1976. Vol. 54. Iss. 2. P. 100–110.
8. Festinger L., Carlsmith, J. M. Cognitive consequences of forced compliance. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1959. Vol. 58. Iss. 2. P. 203–210.

